

'Het ontstaan van de gilden toegespitst op het Sint Sebastiaansgilde uit Oirschot'

Voorwoord

In het najaar van 2019 was ik op bezoek in de Sebastiaanskamer in Oirschot voor een interview om het gilde Sint Sebastiaan voor te stellen in de Nieuwsbrief van Heemkundekring 'De heerlijkheid Oirschot'. De huidige hoofdman van het gilde Karel Smetsers en gilde lid Wim van den Biggelaar vertelden enthousiast allerlei wetenswaardigheden over hun gilde. Ik mocht ook even rondkijken in 'Johanna's huis'* , zoals het gildeonderkomen wel wordt genoemd en stuitte toen op de oude gildeboeken. Ik dacht meteen: hier zit kopij in voor een of meer artikelen in Van den Herd! En dat bleek na raadpleging van diverse boeken, die ik o.a. van Wim te leen kreeg, inderdaad te kloppen. Als eerste volgt hier een artikel over 'Het ontstaan van de gilden toegespitst op het Sint Sebastiaansgilde uit Oirschot'. In de nabije toekomst volgen nog enkele artikelen over het gilde Sint Sebastiaan met onderwerpen als de op- en neergang van dit gilde, de rol van de beschermheer en die van de vaandrager. Ik vraag hierbij graag de aandacht van de lezer van Van den Herd voor de roemrijke geschiedenis van dit gilde.

**Johanna was de zus van Antoon van Esch, voormalig archivaris van het gilde en vroegere eigenaar van dit pand*

'Het ontstaan van de gilden toegespitst op het Sint Sebastiaansgilde uit Oirschot'

Inleiding

In dit eerste artikel eerst iets over de Gilden in het algemeen . Hierbij komen vragen aan de orde als: Wat verstaan we eigenlijk onder een gilde? Hoe zijn de gilden ontstaan en wat was hun belangrijkste functie? Een en ander spits ik in het bijzonder toe op het gilde Sint Sebastiaan uit Oirschot.

Wat verstaan we eigenlijk onder een gilde?

Om na te gaan wat we eigenlijk onder een gilde moeten verstaan, raadpleeg ik allereerst het woordenboek. Het 'Groot woordenboek der Nederlandse taal' van Van Dale vermeldt als betekenis van het woord 'gilde' dat het hier gaat om 'een historische vereniging van vakgenoten'.

Als verbijzondering volgt daarna:

1 benaming van middeleeuwse broederschappen of verenigingen tot onderlinge hulp en het houden van gezellige bijeenkomsten, zoals geestelijke gilden, buurgilden en vastenavondgilden.

2 de gilden der schutters, genootschappen welke doel was zich te oefenen in het hanteren der wapenen

3 ambachtsgild, vereniging van burgers van een stad die hetzelfde beroep of bedrijf als meesters en volgens vaste bepalingen uitoefenden.

Hoe zijn de gilden ontstaan en wat was hun belangrijkste functie?

Wat meer specifieke informatie over doel en ontstaan van de schuttersgilden is te vinden in het boek: 'De schuttersgilden en Schutterijen van Noord-Brabant' van J.A. Jolles.

In de inleiding van het boek gaat Jolles eerst in op het gilde in zijn algemeenheid waarbij hij als belangrijke doel en van een gilde vermeldt:

a door eervol voortbestaan de oude tradities van hun voorouders te handhaven

b gezamenlijk en eensgezind de onderlinge vriendschappelijke verhouding tot de gemeenschap te bevorderen en te doen behouden en mede te werken aan de belangen van de Christelijke godsdienst

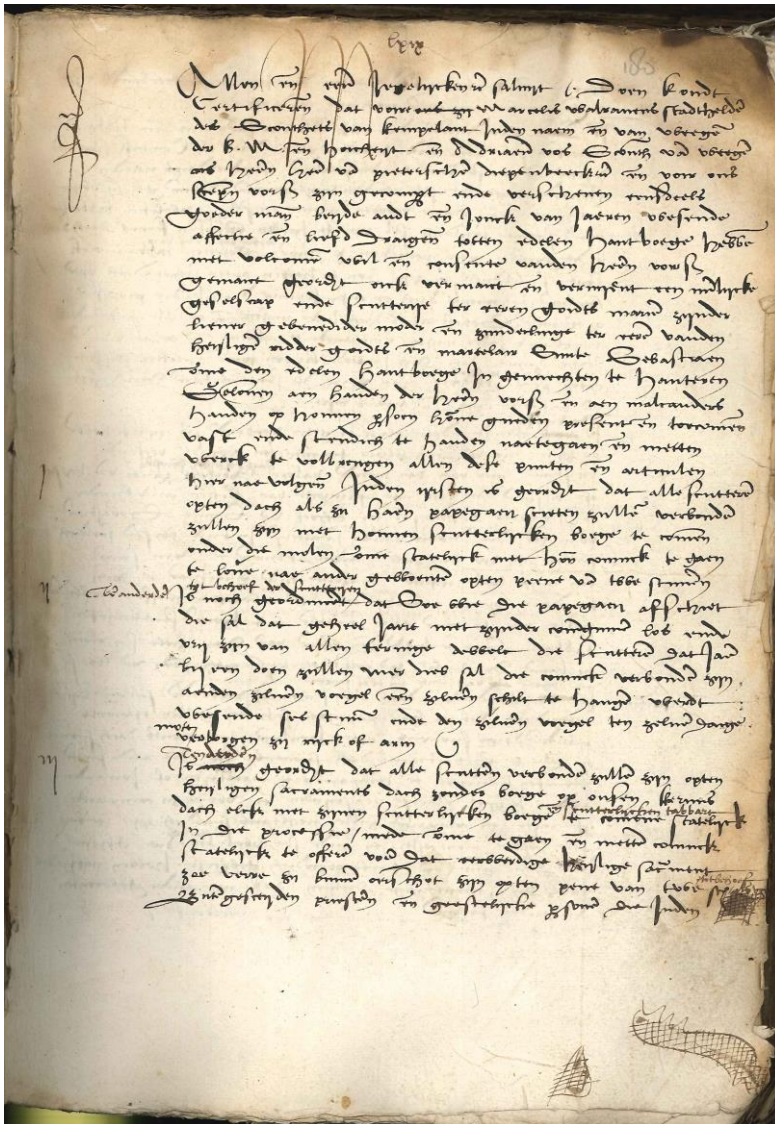
c door middel van schietwedstrijden (geweer, handboog, kruisboog of voetboog) vendelen, trommen, standaardrijden en/of gildedansen zich te vermaken, elkaar bekampen en op sportieve wijze de prijzen te verdelen.

Jolles gaat vervolgens nader in op het ontstaan van de schuttersgilden en stelt dat de naam van deze gilden niet zozeer te maken heeft met de traditie van de schietwedstrijden die zij organiseren maar terug te voeren is op het woord 'Schutten', dat beschermen betekent en zou verwijzen naar de oorspronkelijke taak van de gilden om op te komen voor het beschermen van 'have en goed' van de naburen.

Deze opvatting is inmiddels zo'n beetje gemeen goed geworden bij de schuttersgilden in Brabant.

Hoe is het schuttersgilde Sint Sebastiaan uit Oirschot ontstaan?

Ook in het Oirschotse vinden we de opvatting terug dat de schuttersgilden zouden zijn ontstaan uit een soort burgerwacht zoals bijv. te lezen is in het boekje 'De Caert en Attributen van het Sint-Sebastiaansgilde Oirschot' van voormalig archivaris A.E.M. van Esch van dit gilde. Van Esch gaat hier eerst in op het gilde in het algemeen, waarbij we de hierboven aangehaalde doelen uit het boek van Jolles terugvinden, en vervolgens op de specifieke taak van de schuttersgilden. Hij spreekt hier expliciet over 'de schuttende, beschermende, verdedigende taak' van schuttersgilden, die niet verward moeten worden met de ambachtsgilden die een heel ander doel hadden.

Pagina uit Oude Caert van 1531 Sint Sebastiaansgilde Oirschot

En als we de 'Canon van Oirschot' raadplegen dan treffen we hier onder de noemer 'Tradities en gildefeesten' een tekst aan afkomstig uit 'Hoogtijdagen met en zonder lof. Een onderzoek naar de openbare feestcultuur in Oirschot' van H. van de Bogaart-Vugts, die eenzelfde mening is toegedaan. Ook zij geeft aan dat het schuttersgilde terug te voeren zou zijn op het ontstaan van burgerwachten in de 13^e en de 14^e eeuw bij de opkomst van de steden.

Als we echter de oude Caert van het gilde Sint Sebastiaan uit Oirschot raadplegen die dateert van 1531, vinden we hier niets vermeld over 'de schuttende, beschermende, verdedigende taak'. Hier wordt als doel van het gilde enkel aangegeven dat het dient om 'de edele handboog te hanteren'.

Bestaan er andere meningen over het ontstaan van de schuttersgilden in Oirschot?

Ja die bestaat er zeker. Zo wijst Drs. J. Lijten in zijn artikel 'Het ontstaan der schuttersgilden op het platteland van Noord-Brabant' op de relatie tussen gilden en de kerkelijke fundaties.

Een kerkelijke fundatie was een stichting die als doel had één of meermalen per week Missen te laten opdragen. De stichting bracht het geld bij elkaar dat nodig was om in het levensonderhoud te voorzien van de priester die deze missen opdroeg. Deze fundaties waren verbonden aan een bepaald altaar in de kerk dat daar vaak speciaal voor was opgericht. Zoals uit de archieven blijkt, kende

Oirschot een aantal van dit soort Misfundaties waaronder ook het 'beneficie van Sint Sebastiaan', daterend uit 1486.

Lijten stelt dat er een 'innig verband' is tussen de fundatie en de schutterij en dat de schutterij is gegroeid uit een groepering rond de fundatie van Sint Sebastiaan. Hij besluit zijn artikel met de conclusie dat uit de kaarten van de oude Oirschotse gilden blijkt dat hun belangrijkste doel was: 'het opluisteren van kerkelijke plechtigheden met name processies en de bevordering van de onderlinge band door gezamenlijke teerdagen en schietoefeningen en- wedstrijden. Een taak op enig terrein van burgerwacht komt nergens ter sprake en blijkt ook uit geen enkel ons bekend gegeven.' Lijten geeft ten overvloede aan dat wat wij een burgerwacht zouden noemen in Oirschot totaal anders was georganiseerd, niet op basis van vrijwilligheid zoals bij de gilden maar verplicht voor alle weerbare mannen en georganiseerd per herdgang: 'Elke herdgang had een kapitein, die telkens voor een jaar door de regenten werd (her)benoemd. Nergens is enig verband met gilden te bespeuren.'

Blijkbaar is de verklaring voor het ontstaan van schuttersgilden, zeker die van Oirschot, minder vanzelfsprekend als men zo op het eerste oog zou denken. De vraag is nu: Wat is waarheid? Wellicht kunnen andere en met name oudere bronnen hier meer duidelijkheid brengen.

Wat is de betekenis van het woord gilde in de Middeleeuwen?

Bij woorden die al vanaf de middeleeuwen gebezigd worden kan het zinvol zijn ook naar de betekenis van zo'n woord in het verleden te kijken. Hiertoe raadpleegde ik het 'Middelnederlandsch Woordenboek' van J. Verdam. Als betekenis van het woord 'gilde c.q. gulde' treffen we hier aan:

1 gild, broederschap, gezelschap

2 gildemaal, het drinkgezelschap.

En ten aanzien van de schuttersgilden vinden we onder 'Schutterie':

1 Schuttersgild of -gezelschap; de gezamenlijke boogschutters; burgerwacht

2 schuttersfeest, schietwedstrijd.

Als betekenis van het woord 'Schutten' wordt gegeven:

1 vangen, tegenhouden, opvangen en opsluiten; 2 afsluiten door schot of schutting, 3 tegenhouden, keren, afdammen, 4 afweren, 5 tegenhouden, verhinderen, belemmeren en 6 beschermen, beschutten.

Bij de betekenissen die het 'Middelnederlandsch Woordenboek' aangeeft van het woord 'gilde' valt op dat het 'gezelschapskarakter' het meest naar voren springt alsook dat het 'gildemaal' als betekenis wordt aangegeven. Ten aanzien van specifiek het schutterijgilde vinden we bij het woord 'Schutterie' zowel de betekenis van 'gezamenlijke boogschutters' alsook die van 'burgerwacht'. Bij de betekenissen van het woord 'Schutten' volgt 'beschermen en beschutten', hetgeen tegenwoordig vaak als eerste wordt aangehaald pas op de 6^e ! plaats. Dit lijkt er op te duiden dat die betekenis in het verleden minder prominent was dan nu algemeen wordt aangenomen.

Wat is de herkomst van het woord 'gilde'?

Ook de herkomst van een woord kan duidelijkheid bieden voor de betekenis van een woord in latere tijden. Hiervoor heb ik het 'Etymologisch woordenboek' van dr. J. de Vries erop nageslagen. Als herkomst van het woord 'gilde' geeft hij aan: 'gilde, gildemaaltijd, betaling, feestmaal, broederschap.'

Dit wordt gevolgd door de toevoeging:

'Het woord gilde hoort bij geld en gelden en betekent dus allereerst de bijdrage tot een gemeenschappelijk maal dat oorspronkelijk van cultische aard was, deze offergemeenschappen zijn

allengs geseculariseerd maar ook bij de latere gilden bleef de gemeenschappelijke zorg voor de gestorven leden een zeer belangrijk punt.'

Opvallend is dat de bijdrage tot een gemeenschappelijke maaltijd als eerste betekenis wordt genoemd en dat het hier oorspronkelijk een soort offermaaltijd zou betreffen. Ook valt op dat in dit kader de zorg voor gestorven leden wordt genoemd, die bij de gilden tot op de dag van vandaag als belangrijk wordt gezien.

Wat zeggen oudere geschiedschrijvers over het ontstaan van de gilden?

Voor de stelling dat de oorsprong van onze gilden op godsdienstig terrein heeft gelegen vinden we ook stof in het artikel 'Onze Noord-Brabantse Schuttersgilden' van C.J.A. van Helvoort uit 1963. Van Helvoort baseert zich hier op werk van geschiedschrijver ter Gouw uit de 19^e eeuw en zegt:

"De oorsprong van onze gilden heeft vrij zeker gelegen op godsdienstig terrein. Een bekend schrijver over de gilden, Jan ter Gouw, ziet dit godsdienstig karakter al bij de heidense Germanen. Hun gilde was een verbond van vrije mannen tot onderlinge hulp en trouw gezamenlijke offeranden en gemeenschappelijke offermaaltijden. Van de overgang van het heidendom naar het christendom weten we weinig, maar we weten wel dat de fanatieke godsdienst gebruiken met processies en offermaaltijden bij de heidenen zo diep geworteld waren, dat onze missionarissen er niet in slaagden deze uit te roeien. Bij de omhelzing van het christendom moesten deze gebruiken gekerstend worden, maar zij bleven in hun uitbundigheid toch gehandhaafd."

Van Helvoort wijst in dit verband ook op de statuten van de gilden die naast de samenstelling van het bestuur veel bepalingen bevatten die met kerkelijke plechtigheden in verband staan. "Het bijeenbrengen van penningen voor uitvaarten, missen, uitdeling aan armen, het doen van gebeden en andere godvruchtige werken ten voordele der levende en doden was hoofddoel, het houden van vergaderingen met daaraan verbonden maaltijden, was alleen middel tot instandhouding."

Overigens vermeldt hij ook dat die maaltijden niet mis waren en citeert hij 'Het reglement van het kalenderbroederschap van Woerden van 1388' dat aangeeft wat de gasten moet worden voorgezet: 'Op Maandag eerst rijstebrij met suiker, gezouten hamel en rundvlees, hutspot met uien en gebraden hoenders en voor ieder lid een pint wijn. De volgende dag wordt begonnen met gekruid warmoes, dan ham, schouder- en rundvlees en wederom een pint wijn voor elk.'!

Wat zeggen de oude statuten van het gilde Sint Sebastiaan over het ontstaan?

In de oude statuten van het gilde van Sint Sebastiaan uit Oirschot zoals bijv. in de oude Caert van 1531 wordt de verbondenheid van het gilde met de kerk in verschillende artikelen omschreven. Hiervoor heb ik de zogenaamde 'Transcriptie' van kapelaan J.A. Burghouts 'Het gilde van St Sebastiaan te Oirschot' geraadpleegd. In de aanhef wordt beschreven dat schutterij is opgericht 'ter eeren Goidts, Marien zijnder liever gebenedider moder, ende zunderlinge ter eeren vanden heyligen ridder Goidts ende martelair Sunte Sebastiaen, omme den edelen hantboege in genuechten te hanteren'. Oftewel zoals voormalige archivaris A. van Esch in zijn boekje 'De Caert en attributen van het Sint-Sebastiaansgilde Oirschot' dat vertaalt: 'ter ere van God, Maria, zijn lieve en gezegende moeder en in het bijzonder ter ere van de heilige ridder gods en martelaar Sint Sebastiaan, om de edele handboog met vermaak te gebruiken'.

Verder wordt in artikel 1 van de oude kaart uit 1531 gesproken over 'het ten love (*naar het lof*) trekken' van het gilde met de nieuwe koning en het betalen van penningen 'twe stuveren tot behoef der scutterijen'. Artikel 3 memoreert het optreden van het gilde in de processie op Sacramentsdag en artikel 4 spreekt van het deel hebben aan processies op kermisdag en sacramentsdag alsook van

deelname aan de Mis op Sint Sebastiaansdag en van het bijwonen van alle uitvaarten van overleden gildebroeders.

In de kluis van het Sint Sebastiaansgilde bevond zich ook een exemplaar van een scriptie van Jan van Hazendonk 'Sint-Sebastiaansgilde Oirschot. Geschiedenis' waarin die de relatie onderzoekt van het gilde met de kerk en de overheid in Oirschot in de periode van 1590-1844. Daarin noemt hij een Caert uit 1591 met een vergelijkbare inhoud als die uit 1531 en haalt hij om de relatie tussen het gilde en de kerk in Oirschot te omschrijven dezelfde passages aan die hiervoor zijn genoemd. Van Hazendonk komt in zijn scriptie tot de conclusie dat de band tussen de kerk en het gilde in deze periode 'goed' te noemen is.

Wat is waarheid?

Zowel de betekenissen van de woorden 'gilde', 'schutterij' en 'schutten' in oude woordenboeken als het werk van geschiedschrijvers uit vroeger tijden benadrukken de godsdienstige oorsprong van de gilden die mogelijk zelfs terug gaat tot offermaaltijden in voorchristelijke tijden.

Ze geven weinig tot geen stof voor de opvatting dat dit voor de schuttersgilden anders zou zijn en dat die uit vroegere burgerwachten zouden zijn ontstaan. In de oude statuten, ook in die van het gilde Sint Sebastiaan, is er ook niets te vinden dat daarop wijst. Wel blijkt uit de oude kaarten dat er sprake was van een hechte relatie tussen het gilde en de kerk.

Alvorens terug te komen op de eerdere vraag wat waarheid is met betrekking tot het ontstaan van de schuttersgilden raadpleegde ik als meer recente bron de dissertatie 'Dedeugd van Broederschap' van Jette Janssen uit 2009. Ook zij gaat in op de oude betekenis van het woord 'schutter' en concludeert dat de meest voor de hand liggende verklaring is dat het woord 'schutter' afgeleid is van 'schieten'. De mening dat uit de herkomst van het woord de oorspronkelijk beschuttende taak zou zijn af te leiden vindt zij hierdoor niet houdbaar. Janssen gaat behalve op de hiervoor beschreven

schutterstheorie en de Germaanse theorie ook in op de broederschapstheorie. Zij haalt hier Gerard Rooijackers aan die stelt dat transformatie van broederschappen naar schuttersgilden een van de belangrijkste ontstaansoorzaken van gilden zouden zijn. Deze twee soorten verenigingen zijn volgens Rooijackers in hun ontwikkeling, betekenis en functioneren nauw aan elkaar verwant. Bij de broederschappen stond het doel van 'devotie' voorop terwijl het bij de schuttersgilden vooral ging om 'een mannelijke sociabiliteit rondom vermaak'. Overigens doet Janssen geen sluitende uitspraak over het ontstaan van de schuttersgilden maar focust zij juist op de diversiteit in oorsprong en ontwikkeling van de verschillende schuttersgilden in Brabant.

Waar het gaat om de oorsprong van de Oirschotse schuttersgilden en dan met name om die van het Sint Sebastiaansgilde ben ik geneigd de eerder aangehaalde conclusie van Drs. J. Lijten te onderschrijven. Zijn stelling dat er in Oirschot sprake is van een 'innig verband' tussen de kerkelijke fundaties en de schuttersgilden lijkt me in het licht van de verder in dit artikel aangehaalde bronnen dan ook heel overtuigend. Er was overigens ook onder de 14 altaren in de Sint-Petruskerk in Oirschot in de 16^e eeuw een Sint-Sebastiaansaltaar aanwezig, zoals we in het boekwerkje van voormalig archivaris Van Esch van het Sebastiaansgilde kunnen lezen. Het is dan ook zeker niet onaannemelijk dat het schuttersgilde van Sint Sebastiaan is gegroeid uit een groepering rond de fundatie van Sint Sebastiaan ook al blijkt dat niet met zoveel worden uit de oude statuten.

Overigens blijkt uit de oude boeken wel dat naast het handboogschieten ook het drinken van een goed glas wijn of bier en het nuttigen van een goede maaltijd door het gilde belangrijk werd gevonden. Zo vinden we in het transcript van J.A. Burghouts in het deel 'Memories van het St. Sebastianusgilde te Oirschot' een verslag uit 1761, waarin vermeld wordt dat 'de waard moet op terendsdag zorgen voor goede bouillon, 'potasie', ham en rundvlees'.

Mogelijk spreekt hier nog de voorchristelijke traditie van het offermaal, hoewel het natuurlijk ook kan zijn dat in vroeger tijden een uitgebreide maaltijd wat minder vanzelfsprekend was dan nu!

Bronnen:

- 1 Van Dale 'Groot woordenboek der Nederlandse taal', 10^e druk, 1976.
- 2 J.A. Jolles 'De schuttersgilden en Schutterijen van Noord-Brabant', 1974.
- 3 A.E.M. van Esch 'De Caert en Attributen van het Sint- Sebastiaansgilde Oirschot', 1981
- 4 H. van de Bogaart-Vugts 'Hoogtijdagen met en zonder lof. Een onderzoek naar de openbare feestcultuur in Oirschot(1946-1994), 2006.
- 5 Drs. J. Lijten 'Het ontstaan der schuttersgilden op het platteland van Noord-Brabant', artikel Campinia, 1992, jaargang 22, nr. 87.
- 6 'J. Verdam 'Middelnederlandsch Woordenboek, 1976.
- 7 Dr. J. de Vries 'Etymologisch woordenboek', elfde druk 1976.
- 8 C.J.A. van Helvoort 'Onze Noord-Brabantse Schuttersgilden', artikel Heemkronijk 1963, jaargang:2, nummer:7.
- 9 Jan ter Gouw 'De gilden. Eene bijdrage tot de geschiedenis van ons volksleven ', 1866.
- 10 J.A. Burghouts 'Het gilde van St Sebastiaan te Oirschot', (deel I Volledige transcriptie van alle regelementen 1531 -1950), jaartal onbekend.
11. Jan van Hazendonk 'Sint-Sebastiaansgilde Oirschot. Geschiedenis', jaartal onbekend.
- 12 J.A. Burghouts 'Het gilde van St Sebastiaan te Oirschot, (deel II 'Memories van het St. Sebastianusgilde te Oirschot'), jaartal onbekend.
13. Jette Janssen 'De deugd van Broederschap', 2009

14 G. Rooijackers 'Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853', 1994.

Maria van Deutekom, mei 2020